

ACC. N:R M. 15197: 1-46.

Landskap: Västergötland Upptecknare: Axel Johansson, Heid.
Härad: Kind Berättare: dessa personer; se uppt. -
Socken: Ö. Frölandas Berättarens yrke: blodens baksida.
Uppteckningsår: 1960 Född år ..... i .....

FOLKLIVS-
ARKIVET
LUND

Bad. s. 1-46.

N. N. 159

27/10-60

Skriv endast på denna sida.

Ahaga, Hid den 26/10-60

Till Folklivsarkivet Finngatan 8 Lund.

Insänder härmed mina uppteckningar(svar)till frågelistan I50.
Vid kontroll av mina uppteckningar ser jag att frågan om hoppanordningar-det är i samband med frågan om kallbadhus-av någon anledning ej blivit besvarad. Till de två av mig nämnda kallbadhusen här fanns ingen hoppanordning. Vad som är mig bekant har det ej heller senare funnits några sådana vid badplatserna här. De första, som jag såg var på 30 talet, det var primitivt anordnade sådana. De var ej heller vid någon vanlig badplatts. Det var några jordbrukslever på en gård här i byn-jag bodde också på den gården då som hade denna hoppanordning i ån. De badade varsomhelst i ån. Deras hoppanordning var tillverkad av ett par tomma fotogenfat och två plankor. Med rep eller stålråd surrade de fast plankorna vid faten. Plankorna fästes vid land. Ett par pålar slogs ned i åbotten vid sidan om plankorna, detta för att de ej skulle föras ~~xx~~ med strömmen. Det var en primitiv, men dock användbar hoppanordning.

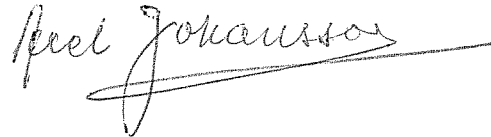
ACC. N:R M.15197

FOLKLIVS-
ARKIVET
LUND

Ja med detta hoppas jag att folklivsarkivet skall finna något av värde i dessa mina uppteckningar angående badseder av olika slag här på orten.

Högaktningsfullt.

Axel Johansson.

A handwritten signature in cursive script that reads "Axel Johansson". The signature is written in dark ink and has a long, sweeping horizontal stroke at the end.

M 159

BAD. Fräelista 159.Varmbad inomhus.

I äldre tid, torde varmbaden inomhus ha förekommit ganska sparsamt. Detta torde också, blott i undantagsfall, ha varit ganska lika inom de olika samhällsgrupperna. Individualismen torde dock ha funnits även i äldre tider och med detta har det också säkert funnits vissa personer, som badat mera, än vad som varit sed och brukligt hos allmänheten här på orten. Min uppteckning om badsederna, avser alltså, det mera allmänt förekommande.

Om man räknar med åren från 1885-från vilket årtal jag har kunnat få ganska bestämda uppgifter av mina berättare-och fram till 15-20 och i vissa fall, rätt långt in på 30 talet, skedde inga nämnvärda förändringar här på orten, angående bad inomhus. I regel var det varmbad blott en gång om året "julafton". Som jag förut angett fins det möjlighet, att det fins familjer, eller enskilda familjemedlemmar, som badat oftare eller på annat sätt, än vad som var vanligt bland allmänheten här på orten. Men i så fall har det blott varit i undantagsfall. I regel så badade alla i familjen till jul.

De som avstod, var i regel de som ansåg sig förgamla, eller var sjuka eller opassande på något annat sätt. Varje kön badade för sig själva. Likåså badade äldre och barn var för sig. Vuxen ungdom och äldre badade gemensamt. Barnen brukade att bada först. Äldre och ungdomen kunde vara beroende av deras arbetsuppgifter. Blev mera eftersom de hade tid. I regel blev det ungefär vid samma tillfälle, som husbondfolk och tjänare badade. Julaftonsbadet skulle vara avslutat till en bestämd tid, ungefär vid mörkrets inbrott. I vissa fall kunde familjemedlemmarna eller någon av tjänstefolket bistå varandra, om det var någon som var ofärdig eller dyligt, annars förekom det ej. Var och en ville helst klara sig själv. Julaftonsbadet skulle verkställas i så god tid, att alla skulle vara färdiga vid mörkrets inbrott, då samling kring julbordet skulle ske. I köken torde dessa ha förekommit, i de flesta hem här på orten, men också i tvättstugor. Men det var ej så många, som i slutet av 18 och början av 1900 talet, hade tvättstugor, som var användbara till detta ändamål. På de större gårdarna, där som fans rätt många tjänare, brukade dessa att bada i tvättstugan, detta gäller i första hand de manliga tjänarna. Innan järnspisarnas tillkomst, värmdes

vattnet i den öppna spis, som då användes för kokändamål. I samband med detta blev det en brinnande eld i rummet. Vattnet värmdes nämligen i en gryta, över denna eld. Sedan järnspisarnas tillkomst, värmdes vattnet på dessa, till dem som företog badet i köket. I många av de gamla köket, som från början varit avsedda för öppen spis, fanns också en öppen eldstad, som här på orten kallades för "öppen gruva". Denna gruva brukades att elda i vid kall väderlek, var det kallt när julbadet skulle ske, kunde man elda i denna, men i regel var det varmt nog i köket, utan denna extra åtgärd. I äldre tider, när allt i matväg skulle tillredas i hemmet, fick det brinna i spisen, de flesta av dygnets timmar dagarna före jul. Hur varmt i grader räknat, som vattnet skulle vara, kan jag ej ange. Man kände efter med handen, så man fick den önskade värmen. En del personer ville ha varmare, andra kallare. Barnens badvatten brukade dock föräldrarna bestämma värmegraden av. På herrskapsställen och större bondgårdar hade de i regel särskilda badbaljor. Fast dessa baljor användes också vid stortvätt, s, k, "bykning". Möjligt är också, att det fanns hem, som hade baljor och kar, uteslutande avsedda för bad. Men om så har varit, var det blott i undantagsfall.

Barnen brukade också att få bada i stora kopparkittler och s,k, vattensåer, de senaste också tillverkade av koppar. I mera äldre tid var det tvättmedel, som var framställt av eneroth och av björkaska. Björkaskan koktes och del av detta, som sjönk till botten i kärlet och som kallades för askelut, användes sedan till tvättmedel. Berättaren var ej säker på om tillredningen av eneroth tillgick exakt lika, som med björkaskan, men troligen var det detsamma. I mera nyare tider var det såpa, som användes och senare tvål. Tvättningen i samband med badet tillgick så, att man först tvättade sig i huvud och ansikte, hals och skulderna. Om någon mjuk och passande borste fanns, användes en sådan, men detta torde blott ha förekommit i undantagsfall, i varje fall i mera äldre tid. Man kunde också, som redskap använda en trasa, men i de flesta fall blev det bara händerna, som fick utgöra tvättredskapet. Man både stod och satt i baljan under badet. Något annat vatten, än det som fanns i baljan hälde man ej över sig. Kallt vatten som omväxling, var ej vanligt vid dessa bad. Någon kunde finnas, som tyckte att detta var njutbart, men detta får nog hänföras till undantagsfall. I de vanliga allmogehemmen, hade man ej några särskilda handukar, som

var avsedda, som badhandukar. Samma handukar, som användes till tvätthandukar, användes också som badhandukar. Min mor tjänade på två s, k, herrskapsställen här i socknen, det var åren 1893-1899. hon kan dock ej minnas att de på dessa ställen hade några särskilda handukar för bad. Hon tillägger dock att det är möjligt, för hon deltog ej så mycket i de arbeten, som berörde tvätt och strykning. Någon måltid i samband med badet förekom ej. Eftersom det i äldre tid, ej torde ha förekommit något mera varmbad än till jul här på orten, och som jag för upptecknat, skulle badet vara avslutat tills julätandet skulle påbörjas. Enligt de gamlas regel, skulle ~~det~~ ej ätas eller supas när man bada. Vad det gäller frågan, om ~~XXX~~ i städer och samhällen förekommit att man till bostad kunnat rikvisa badkar, varmvatten etc, får jag lämna obesvarad.

Bastu.

Om denna form av badning har jag ej mycket att uppteckna. Ingen av mina berättare eller jag själv har oss bekant eller hört omtalas, att det i äldre tid funnits någon bastu avsedd för bad, inom ö. Frölunda socken. Men även i detta fall, kan det givetvis finnas

undantag. Det kan tänkas att någon enskild person eller familj funnits här på orten, som idkat bastubad, men knappast troligt, sådant brukar alltid de gamla ha minne av. Berättaren Per Johansson tror dock, att det i mycket äldre tid, har funnits en form av bastubad. Han berättar, att hans far, född på 1840 talet, talat om, att hans far, som väl då måste vara född under 1800 talets början, talat om att de brukade att svettas i en bastu. Det var i en den tidens bastur, som var gemensam för byalaget, i detta fall frölunda kyrkby. Dessa bastur användes till att torka malt, bryta lin uti m, m, Jag frågade per Johansson om ej hans far också talat om att han badat bastu, men det hade han ej gjort, under hans tid förekom det ej. Han hade dock berättat om hur det tillgick. Bastun hade eldats mycket varm, så gick de som skulle bada in och när de började att bli svettiga, gnodde de varandra på ryggen med björkris. Självt hade jag aldrig sett en bastu förrän 1923, det var när jag var i militärtjänst i Skövde. Ja detta var allt vad jag har att berätta om bastu från gångna tider, här på orten.

Kallbad.

De personer, som nu är i 70-75 och 80 årsåldern och tillochmed äldre, omtalar att i deras ungdom var kallbaden ganska vanliga, dock mest bland den manliga ungdomen. Men före 1800-90 talet, torde kallbaden ha varit så gott, som obefintliga här på orten. I detta fall, liksom flera gånger förut i dessa uppteckningar, måste jag dock reservera mig för undantagsfall, som troligen också har funnits, vad som angår kallbad, före den angivna tiden. Per johansson omtalar, att i hans ungdom var det ganska vanligt att bada sommartiden. Min fader berättade också detta för mig. Men som jag förut nämnt var det i slutet på 1800 talet, som utebadandet börjat här. De som var gamla då, föräldrarna till nämnda tidpunkts ungdom var ej glada för detta slag av badande. Det var inte endast att de var rädda för, att deras barn, såväl yngre, som äldre skulle drunkna, de ogillade i alla högsta grad dessa utebad. Det är också möjligt att många av dessa ungdomar ville bada för ofta. Detta minnes jag från min egen barndom. På den gård här i Frölunda, som jag är född Var under åren för min uppväxt-jag är född 1902 och tills vi flyttade därifrån 1914, nio stycken familjer med barn i alla åldrar.

Sedan jag blev lite mera till åren, förstod jag mycket väl, att det ej var något märkvärdigt, att våra föräldrar och de andra gamla på gården, hade bekymmer för vårt badande. Det var ej mer än på söndagarna, som någon av de äldre hade tid att vara med oss. Vi fick visserligen så tidigt, som i 7-8 årsåldern börja att arbeta, från kl. I/7 på morron till kl. 8 på kvällen med rovgallring m. m. Vid vackert väder sprang vi ner till ån och bada på middagsrasten, ofta också efter slutad arbetsdag. Dagar som vi var fria från arbetet kunda vi bada flera gånger om dagen. Det var i första hand, för att vi bade för ofta och för längen, som våra föräldrar reagerade. Men också mot att vi gick och badade, utan deras vetskap.

De gamla ansåg att dessa kallbad ej var något vidare nyttiga. I precis lakar ur kroppen" var deras omdöme. De som badade var barn, såväl flickor, som pojkar, vuxen ungdom, och även vuxna människor. Av de äldre torde det ej ha varit många, som badat kallbad. Själv kan jag alldrig minnas, att jag under min barn och ungdomstid, såg någon äldre person bada ute. Per Johanssons omdöme om detta är detsamma. I äldre tid fanns det inga sommargäster här på orten - här finns nämligen ganska sparsamt med lämpliga badsjöar. De

~~XXXXXXXX~~ sommargäster var här i äldre tid, var nog ej fler, än bekanta och vänner till ägarna av herrskapsställena. Av ortens folk fanns det nog kallbadare från alla de olika socialgrupperna. Men då, såväl som i dag, var det givetvis långt ifrån alla, som badade kallbad. Som jag själv och mina berättare minns det, var det först och främst barn, och ungdom i den tidigare åldern, som var de flitigaste kallbadarna. Badplatserna här i socknen var Älvar, sjöar och även bäckar. Älvarna var Ätran och en liten älv, som heter Lillån. På den gård där jag född "Skönabäck" hade vi en badplats i ätran, en 5-6 hundra meter från gården. De flesta badplatser i åar, är där ån går i en sväng. Ån skär då i regel in i den bank, där den ~~XXX~~ strömmar hårdast emot. Framför denna sväng och vid motsatta stranden, avlagras en del av den jord och sand, som tagits från den motsatta stranden. Vattnet där är grundare och lugnare. En förutsättning för detta är dock, att strandbanken ej är hög. Vid badplatsen på Skönabäcks ägor, gick en vanlig åker, en s, k, kile, nästan ända in till stranden. Älven där gick i många krokar, hundra meter söder därom fanns på andra sidan en badplats, som användes ^{av} folket ifrån kyrkbyn. Numera är ej dessa badplatser, som förr. Den gnagande

tidens tand, ändrar under årens lopp, även en älvfåra. Numera och sedan en 15-20 år tillbaka, förekommer det ej att någon badar i ätran, emellan Ö. Frölunda och Svenljunga. I Svenljunga finns sedan denna tid två st, garverier och deras utsläpp i ån av syror m, m, har orenat vattnet, så det anses hälsovådligt att bada uti. Vad som söktes vid såväl älvar, som sjöar, för att en badplats skulle anses för någorlunda bra, var att det fanns sandbotten med en lagom sluttning. Det skulle alltså ej vara för djupt med en gång från stranden, utan ha en lagom sluttning från stranden ut i vattnet. En sådan badplats skulle också ha någorlunda rena stränder, fria från för mycket av vassa stenar eller dyligt, helst en sand eller grässtrand. Om botten i sjön eller ån bestod av dya "lös botten" hala och vassa stenar var det omöjligt, som badplats. Vattendjupet kunde vara ganska varierande. En del sjöar kunde vara väldigt, som uttrycket benämndes, "långgrunna". Man kunde då gå ganska långt ut i en sjö, för att vattnet skulle nå till midjehöjd. I älvarna, som här ej är så särskilt breda, steg vattendjupet i regel mycket fortare. Botten i älvarna kunde också ändra sig från år till år. Ätminstone var förhållandet så med de badplatser i ätran, som jag här har omnämnt och som jag

själv, som barn och under uppväxtåren badade uti. Från ett år till ett annat kunde det ha uppstått vissa djupa håler inom badplatsen som ej funnits där förut. Det var var ganska rikskfyllt med dessa fördjupningar, innan man visste om det samma. Jag har själv varit med om att helt plötsligt försvinna i en sådan ~~XXXXXX~~ håla. Om ej en något år äldre och dykkunnig kamrat räddat mig upp hade jag med all säkerhet badat för sista gången. När sådana fördjupningar blev kända, var det vanligt att utmärka platsen, till varning för andra. Badplatserna i såväl sjöar, som älvar, var nästan utan undantag, som naturen danat dem. Vissa små ingrepp och förbättringar kunde dock göras. Nedfallna grenar, som stannat kvar på en sjöbotten och dyligt, avskaffades. Vid en del sjöstränder, vid sådana sjöar, som var mera frekventerade, kunde vissa förbättringsarbeten göras. En del förmögnare familjer ~~XXXXXX~~ byggde sig också badhus, men detta får jag vist tillfälle ~~XXXX~~, att återkomma till senare. Jag nämnde också att bäckar förekommit att bada uti. Detta förekom, fast i mindre utsträckning, än i sjöar och älvar. Det förekom att såväl äldre, som barn använde en bäck till badplats. I regel var det dock mest barn. Som bäcken var danad av naturen, var

det på vissa platser, som den vidgade sig och även kunde den vara vara mera djup på någon plats. Bäckar som gick nära en gård eller annan bostad, var det ofta så, att det gjordes en fördämning. I dessa fördämningar eller dammar, kunde ofta bliva användbara till badplatser. Några särskilt bra badplatser i bäckar fanns det dock ej, och de användes ej heller i så stor utsträckning, i varje ej av de vuxna. Av barn och ungdom i den tidigare åldern fanns det troligen de, som badade varje dag under själva högsommaren. En förutsättning för detta var dock, att det var vackert väder. Väderleken hade i detta fall, större betydelse i äldre tid än vad den har i dag. Å de badplatser i äldre tid, som användes av allmogen fanns alldrig någon badhytt. Det var ej så trevligt att ha kläderna liggande öppet medan man badade, och sedan få taga på dem våta efter badet. Barn gick dock badade även i regnväder, de tyckte att det var roligt, även då. På morgnarna förekom det troligen ej, i så fall är det ett undantag, att någon gick och badade. Det är möjligt att det förekom bland herrskapsfolket, men ej av allmogen. Såväl bönder, som deras tjänare, torpare, statare och andra lösa arbetare s, k, dagsverkare, fick börja arbetet så tidigt på morgnarna,

så att någon tid till bad före detta var det ej. På kvällarna efter arbetet förekom det ganska mycket, helst då under slåttertiden och i början av skörden, medan kvällarna var någorlunda varma. De fria företagarna kunde givetvis gå och bada under dagen, när helst det behagade dem. De anställda, och helst då på de större gårdarna, som ej själva bestämde över sin tid, blev förhållandet litet annurlunda. Jag minns själv mycket om detta från den gård där jag är född, och på vilken mina föräldrar var till jag var 12 år gammal. Vid vissa arbeten under slåttern och skörden kunde gårdens arbetare bada under dagen. Om dessa arbeten förekom alldeles i närheten av ån kunde de bada t, e, x, innan de gick hem till middagen. Det kunde väl också inträffa att någon, som benämningen lydde, gick i "hoppa i" under arbetstiden och tog sig ett dopp. Detta förekom dock endast i undantagsfall och i så fall blott av de yngre, eller av oss barn. Det fanns väl ej direkt någon paragraf i legostagdan som förbjödde detta, men det fick dock ej förekomma. Jag minns en gång när vi barn låg och gallrade och rensade rovor på en åker. Det var en dag när solen sken från en molnfri himmel och det var ~~XXX~~ verkligen gassande att ligga på åkern hela dagen. När rovor

gällrades första gången var det alltid en äldre befälsperson med, en s,k,fogde"rovefogde". Om en sådan fogde var med,frågade vi alltid om att få gå och bada under arbetstiden,men fick det nästan aldrig. När vi gallrade rovorerna för andra gången,var det ej alltid att det fanns någon sådan fogde med. En sådan dag,när vi var utan fogde och som jag förut nämnt,var mycket solig och varm,tog vi oss friheten och gick till ån och bada. Rovåkern var ej något långt från ån,blott en hundra meter. Det var ej den vanliga badplatsen som vi uppsökte,men även denna tillfälliga,var vid lågt vattenstånd,ganska bra. Vi var alla överens om att vi skulle gå och bada,både flickor och pojkar. En arbetare på gården,som gick och körde en s,k,hästhacka i rovåkern,han var för övrigt på gården känd,som en ögontjänare,skvallrade för gårdsrättaren om att vi gått och bada. Denne rättare,som var mycket sträng,men dock rättvis och mycket respekterad av såväl arbetarna,som det högre befälet,hade fem barn,varav fyra var med på rovåkern och också med och badade. Han var mycket sträng i uppfostran av sina egna barn och att de nu utan lov,hade gått och badat på arbetstiden retade honom mycket. Han kom till oss-vi hade då badat och var i

arbetet igen-och frågade om det var sant,att vi varit och ~~XXXX~~ arbetat under arbetstiden. Vi erkände detta,men sade till vårt försvar,att det var så varmt,så vi ej orkade att hålla på med gallringen. Detta tog han dock ej någon hänsyn till,hans egna barn fick stryk och vi andra ovetta och tillsägelse,att det ej fick upprepas. När han lämnade oss var vi alla,trotts att vi blott var barn,förbittrade och ej minst hans egna,som i våran åsyn fått stryk. Vi kom alla också överens ~~XXX~~ om att stanna kvar på kvällen efter arbetstidens slut,dubbel tid,emot den,som gick åt för badningen. När vi ej kom hem i vanlig tid och ej på längen efteråt,trodde våra föräldrar att vi gått och badat. Men när de tyckte att vi även dröjde för längen för detta,kom de för att söka oss. Vi talade då om hur det var och sade,att vi skall stanna på rovakern och gallra så längen,som vi ser att göra detsamma. Det blev en rätt allmän förbittring bland gårdsfolket över det,som inträffat,de tyckte ej-att som omständigheterna var-att vi gjort så stor förseelse. Den som hade skvallrat på oss,höll sig förståndigt nog undan den kvällen. Han fick också lida för det efteråt i mångt och mycket,även barn kan hämnas.

Det förekom att man badade efter vissa svettiga arbeten, men det var ej någon regel. Det torde blott ha förekommit efter varma och svettiga sommardagar. Höslottern medförde, helst om det var klöverhö och det var riktigt torrt, att det smulade sig sönder ~~XX~~
~~XXXXXX~~ Detta som på ortsspråket kallades för smulke eller smölke, fastnade som en beläggning på en svettig kropp. Det gick givetvis att med en vanlig tvättning av kroppen, att få bort detta, men det var givetvis bättre om man kunde bada.

Söndagarna torde i äldre tid, såväl som även i nutid, ha varit de dagar, som badades mest. I äldre tid fanns det ej någon sport av något slag, som upptog ungdomens tid, varken som aktiva deltagare eller som åskådare. För familjer med små barn, var söndagen den enda dag, som föräldrarna kunde följa med barnen. För dem som bodde långt från en sjö eller annat badvatten, var också söndagen den enda dag på veckan, som man hade tid för ett bad.

Förändringarna som ägt rum på detta område, som både mina berättare och jag själv minnes det, är många. Som jag förut nämnt, torde ej kallbadet här på orten, ha förekommit i någon nämnvärd grad, i varje fall ej mera allmänt förrän på 1880 talet. Från denna tid

och till i dag, har många förändringar skett. Från den tid, som kallbadandet började, ökade antalet badande år från år. Först bland männen och sedan även kvinnorna. Från 1880 och fram till 1910-15, torde dock, bortsett ifrån, att de badandes antal i procent räknat, ökat ganska betydligt, ha varit ganska lika ~~här~~, vad själva badvanorna beträffar. Under denna tid var andra badmöjligheter än de, som fanns närmast till hands, uteslutna. Här på orten har alldrig funnits eller finns någon järnvägsstation närmare än en mil. Jag tror ej heller om det funnits, att i varje fall allmänheten, liksom i dag, hade åkat till Falkenberg och Varberg, de för orten här närmaste platserna vid havet. Det var alldrig tal om, att någon i äldre tid, i varje fall ej bland allmogen, skulle åka någon lång väg för att bada. Under den omnämnda tiden, var det också blott ett fåtal, som hade syklar. De vesentligaste förändringar som ägt rum, torde framkomma med besvarandet av frågelistans kommande frågor. Före tidpunkten för syklarnas mera allmänna genombrott, var det ej många regelrätta utflyckter till några badplatser. Per Johansson omtalar, att åren omkring sekelskiftet var de några stycken pojkamrater, som någon eller några vackra sommar-

söndagar brukade att gå till en sjö här i socknens utkant mot söder, som heter vitasjön. Till denna sjö är det ungefär en 6 k,m, härifrån kyrkbyn. Vid denna tidpunkt var det knappast någon här på orten, som hade någon syckel. Som jag förut nämnt hade kyrkbyn en ganska bra badplats i ån, cirka en 1 k,m, härifrån. Det var dock trevligare att bada i en sjö, än i en älv. Vattnet i en sjö, var i regel varmare än i ån. Vattnet i en sjö är ju också lugnare, i älvarna är det alltid ett visst drag, däråt älven flyter. Mer eller mindre, allt efter som det är hög eller lågvatten. Jag minns också själv från min barndom, att vi om söndagarna ville ha någon av de äldre med oss till en sjö. Bland annat var det mycke lättare att lära sig simma i en sjö, mot som i en älv. Några större eller mera regelrätta utflyckter till några badsjöar i äldre tid, utöver liknande utflyckter, som jag nu har upptecknat, torde ej innan sycklarnas och bilarnas tid, ha förekommit här på orten. När sycklarna blev mera allmänna och på sitt sätt förkortade avstånden, gick det bättre att komma ut till en sjö. Men några särskilt organiserade, sådana utflyckter, torde dock ej ha förekommit. Jag har i varje fall ej kunnat få några upplysningar, som bekräftar detta. Det var i

regel mindre, slutna sällskap, som företog dessa utflyckter. När kallbaden började här på orten, var de vist ganska ogillade av de äldre och av dem, som ej badade. De ansågs av många som ganska hälsofarliga och skadliga. Vissa nya sjukdomar, som man ej förut kände till, fick kallbaden skuld för, att vara upphovet till. Vissa av dessa antaganden, var kanske också riktiga. Som jag förut upptecknat var det mest barn och ungdom, som badade kallbad.. Jag minns själv från min barndomstid, att när vi var ensamma och badade, kunde vi hålla på med detta flera timmar. Vi hade ej som nu, några badkappor att ~~XX~~ taga på oss emellan vi gick ur och i vattnet. När vi varit på land så längen, att vi fr frös så vi skakade, så gick vi ner i vattnet igen, för det blev varmare. Det var kanske ej så nyttigt i längden och barn som badade på detta sätt, fick ej ha några krämpor på något sätt. Det var också en allmän regel, att om ett barn, ja även vuxna var sjuka eller klena på något sätt, så skulle de ej bada kallbad. Det var också många, som ur andra synpunkter ogillade kallbaden. Risken för att de badande skulle drunkna, var en. Det fanns också de, som i kallbadandets början, ogillade nakenbadandet ute.

Det förekom ej varken bland barn, ungdom eller äldre, att båda könen badade tillsammans. Med detta avser jag den äldre tiden och likaså den mera nyare tiden, innan baddräkten blev allmän. Även bland barnen var det sed, att de ej skulle bada gemensamt. Detta har jag också många minnen av från min egen barndomstid. Vi var rätt många barn på den gård där jag är född, både flickor och pojkar, men vad jag kan minnas förekom det ej att vi badade gemensamt. Det var ganska noga med detta och vi fick många gånger obehag för att vi stört flickorna, när dessa badade. Det kunde hända som så, att vi pojkar var och badade, och var det då blott småpojkar och vår vana trogen, skulle vi bada längen, att flickorna också kom för att bada. När de blev trötta på att vänta bad de oss att sluta med badningen och försvinna från badplatsen. Detta uppfattade vi för att de ville köra bort oss. Någon annan gång när vi förstod att flickorna gick för att bada, var det vår tur att snarast möjligt få dem därifrån. Ända fram till badplatsen vågade vi oss ej, vi höll oss på ett lagom avstånd. Vi vågade ej att företa oss vilka åtgärder som helst med vårt störande. Kroppsagan var ej avskaffad då, detta hade vi alla en viss erfarenhet av.

En badplats kunde också vara så, i såväl en sjö, som i en älv, helst i en sjö, att de hade ett vist avstånd från varandra och det med tiden blivit en vana, en praxis, att på den ena badade kvinnorna och den andra männen. I äldre tid badade alla nakna. Jag tror att det var närmare omkring 30 talet, innan baddräkterna var något mera allmänna här på orten. När baddräkterna började att bli moderna-om detta uttryck nu kan användas i detta sammanhang-blev de nog också ganska allmänna bland ungdomen av skilda samhällsklasser. Om någon enskild person dessförinnan haft baddräkt, torde det vara någon, som varit på någon badort. Här på orten blev de ganska så allmänna på några år. Något annat utseende på de första baddräkterna, än vad jag sett på gamla filmer och kort, från 20 talet, kan jag ej beskriva. Och dessa torde väl vara så bekanta-jag utgår ifrån att de varit ganska lika överallt-så någon beskrivning av deras utseende är väl onödigt. De första herr baddräkterna, som jag minns här på orten och som jag själv också hade en, var själva byxan ganska lång, den gick också upp en bit fram till mot bröstet och hölls uppe med hängslen över axlarna. De första dambaddräkten, som jag sett, var som jag förut nämnt på film och kort. Om jag minns rätt, klädde den hela kroppen, från halsen och till knäna.

Om man på förhand berett sig på att bada, medfördes alltid tvål och handduk. De gamla badade nästan alldrig kallbad, men de som var lite mer till åren komna, som ej direkt kunde hänföras till ungdom badade ej heller så ofta. Dessa medförde alltid handduk och tvål och i regel också en ren underskjorta, att taga på efter badet. Tvål och handduk medfördes också av både barn och ungdom, om det var avsett när de gick från hemmet, att de skulle bada. Men dessa badade troligen flera gånger utan vare sig, varken tvättmedel eller handduk. Som jag själv, som barn och från de tidiga ungdomsåren minnesXX dessa kallbad, om han hade tvål och handduk med sig. Då gick vi ut i vattnet till midjan, använde tvålen medan vi tvättade oss i ansiktet, hals och skuldror och om vi var smutsiga tvålade vi över hela kroppen. När detta var färdigt, kastade vi tvålen i land och det egentliga badandet började. Några andra rengöringsmedel än tvål och i vissa fall såpa, känner mina berättare och jag ej till. Såpa tog man blott i de fall, som man ej hade någon tvål.

Kallbadandets utveckling.

Som jag förut nämnt, torde kallbadena här på orten ha börjat

omkring 1880 talet. Från denna tid och tills i dag, har givetvis stora förändringar skett. Så gott jag förmar, skall jag nu försöka att skildra denna utveckling. De upplysningar jag har fått från 1880 talet, är ganska sparsamma. Berättaren Per Johansson, är dock ganska säker på, att det var omkring denna tid, som kallbadet hade börjat här. Från början torde det dock blott ha varit ett fåtal, och i regel blott ungdom, som badade dessa bad. På 90 talet hade denna form av bad fått en ganska stor spridning. Under 1900 talets början, började också barnen mera, än vad förhållandet varit förut, att bada kallbad. Under denna tid började man också mera än förut, att börja lära sig simma. Badplatserna i vissa sjöar, började att under denna tid ~~XXX~~ bli bekanta och kunde någon söndag uppsökas av ungdom, som ej bodde allt för avlägset därifrån. Under tiden 1910-20, då sycklarna började att bli mera allmänna, besöktes dessa badplatser i sjöarna, något mera, än vad förhållandet varit förut. Från 1920 till 30 talet, torde utvecklingen på detta område, ha varit ganska ringa. Det torde endast ha varit simkunnigheten, som i en viss mån var föremål för en utveckling. De senaste åren av 20talet och hela 30 talet utflyttade så mycket ungdom härifrån

och till tätorterna, att antalet badande då, var mindre än förut. Procentuellt sett torde det dock ha varit detsamma. Den största förändringen som skedde under 30 talet var att baddräkterna började att bliva allmänna här på orten. Sambadandet blev dock ej så allmänt, beroende av att det var ett fåtal badplatser här på orten, som hade omklädningsrum. De första åren på 40 talet "krigsåren" skedde inga nämnvärda förändringar på detta område. Under den senare delen av 40 och början av 50 talet, har de allra största förändringarna skett på detta område. Sedan denna tid är det ingen, i så fall blott i undantagsfall, som badar i ån ätran. Vattnet i ån ätran påstås vara förorenat och hälsovådligt för bad. Detta är orsakat av ett par garverier i Svenljunga, som är beläget 2 mil härifrån norrut, och ån rinner från norr till söder. I ortens småsjöar "skogssjöar" torde det också vara ett fåtal, som badar nu mot förr. Alla de förutvarande skogstorpen och en del av de mindre gårdarna där, är avfolkade och besökes alldrig numera av ortens folk. Den hastigt ökande bilismen efter krigsslutet, har medfört stora förändringar på landsbygden i alla avseenden, och även vad som beträffar kallbadandet. En familj, som före krigsåren, på t, e, x,

en söndag företog en liten utflyckt till en närbelägen badplats vid en sjö eller älv, tar numera bilen och åker till en plats vid havet eller till någon större sjö i de omgivande orterna. Det badliv, som man såg här för en 25 år tillbaks, såväl i sjöar, som vid vissa av älvarnas badplatser, ser man alldrig numera. Vad som beträffar barnens kallbadande, Kär det rent av fantastiska förändringar, som skett. Om jag jämför med min egen barndom, så fins det ingen likhet kvar, mer än sjöarnas vatten. Vi var hänvisade till oss själva. Ville vi försöka att lära oss simma, så fick vi försöka att göra detta själva, eller med att hjälpa varandra. Nu åker barnen, alltså de som vill delta, regelbundet med en badbuss tre gånger i veckan härifrån och till grannsocknen Kalvsjöholm. Där fins en ganska stor och fin badsjö, som heter Kalven. Avståndet härifrån och dit är 13 k,m, Dessa badresor anordnas av röda korset och det finnes simlärare, omklädningsrum m,m. Med den höjda bostadsstandarden, fins det även å landsbygden, i varje fall i alla nybyggda och i de flesta ombyggda bostäderna, ett badrum. Detta har också givetvis bidragit till den minskade kallbadandet. Regniga och kalla somrar använder man denna tillgång, hellre än kallbaden ute. Åtminstone är förhållandet så med de äldre och de som är komna till en mogen ålder.

Ja detta var i huvudsak, hur jag själv har sett kallbadandet förändras här på orten, under den tid, som jag själv kan minnas och dessförinnan mina berättare. Det hade väl kanske funnits mera att uppteckna angående detta, alltså mera detaljerat, men kanske att det då blivit förmycke.

Kallbadhus.

I en viss mån förekom det, att man vid dessa kallbadplatser, gjorde små förbättringar, dock ej något nämnvärt. Bortrensning av stenar och bråte från badplatsens botten, uppsättning av en enkel sittplats ett par pålar i jorden med en bräda över, förekom på en del av dessa badplatser. Hoppanordningar, torde blott på enstaka, mera privata platser, ha förekommit i äldre tid. På de mera offentliga badplatserna, såg jag aldrig några sådana anordningar, under min barn och ungdomstid. Några större förbättringar, som t, e, x, grusa en badbotten har jag ej hört någon berätta om att det förekommit här. Under 30 talet förekom en del primitiva hoppanordningar. Vad jag kan minnas av detta, så var de av mera privat tillkomst. De fans ej heller på de vanliga badplatserna. Det var jordbrukslever, som var på en gård här i kyrkbyn, som hade anordnat dessa.

Några särskilda byggnader vid badplatserna för omklädnad, har av de upplysningar jag har kunnat inhämta här om, ej funnits mer än på två badplatser inom socknen här. Den ene av dessa har jag sett ~~XXXXXX~~ på avstånd, men av berättaren Bror Karlsson, fått närmare upplysningar om densamma. Den var privat och ägdes av Mölneby. Den var bygd i slutet på 1800 talet av disponenten för det dåvarande Mölneby aktiebolag och belägen vid Lillån. Själva byggnaden var placerad på land alldeles vid stranden. Det gick alltså ej att bada i själva denna byggnad. Från denna byggnad och ut i vatt-
net gick ~~XXXX~~ ett staket "spjälstaket" som alltså var förenat med själva byggnaden. I vattnet var sedan utlagda stockar, försedda med tyngder. På dessa stockar var av bräder byggt ett tät golv, som vid alla sidor, förutom ingången, var försett med spjälstaket. Själva badanordningen var också försedd med en hissanordning. Detta för att den skulle kunna höjas och sänkas vid hög respektive lågvatten. Berättaren har varit gårdssmed på Mölneby och berättade om, att han i bland fick göra vissa reparationer, å denna badanordning. Den andra gården, som en sådant badhus fans, heter Lerbäcksbyn en mycket mindre gård än Mölneby. Den ägdes av en "patron Hansson"

Men denna tid, som denna uppteckning avser, slutet av 1800 talet arrenderades gården av en Hanssons måg vid namn Dahl. På gården bedrevs också denna tid, en ganska stor hemvävnadsrörelse, av en firma från Borås. Det var familjen Dahl, som byggt upp denna badbyggnad. Min moder tjänade på denna herrskapsgård åren 1897-98. Hon berättar att denna badhytt var mycket fin och skulles hållas ren och snygg. Hon kan dock ej minnas om det fans brädbotten ut i själva badvattnet. Men hon minnes att det fans ledstänger från själva byggnaden och ut i vattnet. Troligt är att denna badbassäng varit likadan, som den i Mölneby. På Mölneby fick ingen mer än de själva, alltså herrskapsfolket och deras gäster, använda sig av denna badanläggning. På ~~Å~~ Lerbäcksbyn fick däremot gårdens tjänare använda sig av densamma. Exakt när dessa badanläggningar uppfördes kan jag ej ange, men troligen i början eller mitten av 90 talet. Några större badhusanläggningar anlagda av föreningar, kommuner eller andra samfälligheter, har alldrig funnits här på orten. Några andra badorter, än de som var kända för medicinska och hälso- bad, vilket jag ser i frågelistan, att jag får anledning till att återkomma till sedan, har nog mycket lite besöks i äldre tid av folk

ifrån orten här. Jag har dock hört berättas om att det var en del av herrskapsfolket, som besökt badorter i äldre tid. Någon närmare beskrivning av detta kan jag dock ej göra. De upplysningar, som jag har kunnat få om detta är oklara. Det är svårt att avgöra, om det rör sig om de då förekommande badorterna, rent som sådana, eller de mera medecinska och hälsobetonede badorterna.

Simkunnighet.

Före den tid, som jag själv kan minnas, har det funnits simkunnigt folk här på orten. Jag minns att min far talade om att han var simkunnig i sin ungdom. Han var född 1871. Per Johansson, som är 1882 omtalar att han och några av hans ungdomskamrater, var simkunniga. Simkunnigheten var givetvis ej så allmän i äldre tid, som nu. Men i slutet av 18 och början av 1900 talet, torde det varit ganska många av den manliga ungdomen, som var simkunnig. Efter vad som min berättare omtalar, var det folk ^{av} (de flesta dåvarande samhällsklasser, som lärde sig simma. Om man kunde simma, kunde man också bevisa detsamma. Kunde man ej var motsatsen bevisad. Hur folk i äldre tid lärde sig simma, tror jag var av rent naturlig instinkt.

Under min barndom var det så, att det fans någon äldre pojk, som något undervisade oss yngre och så hade det väl varit då, något tiotal år tillbaka. Hur det var från själva början, vem som var den första på orten, har jag ej lyckats att ^{få} någon upplysning om. I min ungdom och uppväxt var det ganska vanligt, i varje fall bland den manliga ungdomen, att de lärde sig simma. Bland flickorna däremot var det ej så vanligt. På den gård där jag är född, försökte nästan alla småpojkar att lära sig simma, jag kan dock ej minnas att flickorna försökte att lära sig. Man torde nog få gå några årtionden framåt i tiden, innan det blev lika allmänt, att flickorna lärde sig att simma, som pojkarna, här på orten. Jag tror ej heller att det var lika allmänt av pojkar, som bodde mera enskilt, som de, som bodde mera samlat. Vi var rätt många barn på den gård, som jag förut nämnt att jag är född. Vi var alltså rätt många de flesta gånger vi gick att bada. Om någon börjat att lära sig simma, skulle alla försöka detsamma. Om man ej försökte, eller vågade försöka, blev man tagen för att vara dum och rädd och ingenting våga o, s, v. Aldern när folk lärde sig simma, kunde nog vara ganska varierande. Själv lärde jag mig i 8-9 årsåldern. Jag tror

dock att 10-12 årsåldern var den mer vanliga. Jag tillhörde de yngre i detta barndomsgång, detta var väl orsaken till att försökte lära mig lite tidigare än vanligt. Vår simkunnighet var dock ej stor, jämfört med i dag. Om vi kunde klara oss att simma en 20 25 meter, så räknade vi oss för att kunna. Och det blev ju lite bättre, från år till år. Det fans givetvis också många, som ej lärde sig simma förrän de var betydligt mycke äldre. Det var nog dock i äldre tid, som i dag, att det måste vara i barn eller ungdomsåren, som man lär sig detta, annars torde det ej bliva av.

Som jag förut nämnt, torde man mera allmänt ha lärt sig att simma under 1900 talets början. Eller från dess början och fram ^{fram} 1915. Efter denna tid har det givetvis blivit ännu allmännare. Med den angivna tiden menar jag, i lite mera äldre tid. Damerna har mera allmänt efter denna tid lärt sig att simma, än vad förhållandet var förut här på orten. De som lärde sig att simma i äldre tid, var helt av eget och kamraternas intresse. Från skolornas eller kommunernas sida fans denna tid ej alls något stöd. Varken vad, som beträffar simundervisning eller något annat ekonomiskt stöd, som t, e, x, förbättringar va badplatser. Vad jag själv och Per Johansson

kan~~i~~ erinra oss från våra respektive barn och ungdomsår, angående hjälpmedel när man lärde sig simma, var en brädbit och i vissa fall ett rep. Några simdynor tror jag ej det var någon, som hade här på orten denna tid. Det är möjligt att det var någon, som hade hemtillverkade sådana. Jag minns själv att vi pojkar försökte att samla kork, som vi sedan fyllde i en säck och skulle ha till simdyna. Jag minnes dock mycket lite om hur denna simdyna var i praktiken. Linorna användes mest när det var någon äldre med och vi pojkar ville försöka att simma på djupare vatten, detta alltså innan vi var något säkra på vår simkunnighet. Linan användes också av oss pojkar emellan. En någorlunda bred och ej för lång brädbit använde vi mycket ~~XXXXXXXIXXX~~ under tiden, som vi lärde oss simma. Brädbiten placerades under mellangärdet eller början av bröstkor- gen. Detta var ett mycket premitivt hjälpmedel, men ändå en hjälp. Det bästa med detta hjälpmedel var, att det ej kostade någonting och alltså överkomligt för fattiga barn. Hur simkunnigheten utvecklats under min levnad, blir väl ganska svårt att ge en bild av. Många av de som lärde sig att simma under min barn och ungdomstid, lärde sig konsten, blott sådär lite mera ytligt, så att de kunde,

Men det fanns också de, som blev riktigt skickliga simmare. Utvecklingen, vad som beträffar själva simkonsten, torde ha utvecklats ganska sakta. Under tidens lopp utvecklade den sig något undan för undan. Det blev fler och fler, som lärde sig. Genom detta blev det också fler, som kunde lära andra. De kunde medge de yngre sina erfarenheter av vad de själva hade lärt. I stort sett, skedde dock utvecklingen ganska sakta ända fram till på 30 talet. Sedan dess har utvecklingen skett snabbare, särskilt då de senare åren. Som jag förut nämnt anordnas numera för de ^{brans} som önskar lära sig simma en skola för detsamma. Denna simskola kan de besöka några år under sin skoltid. Hur lång tiden är för detsamma, kan jag ej ange, men jag tror att den varar 4-5-6-veckor under sommaren och tre gånger i veckan. I äldre tid var det ganska få, som uppehöll den simkonst, som de lärt sig. Det finns en gammal regel, som säger, att det man en gång lärt sig, glömmes man aldrig. Men det torde nog ej vara så med simkonsten. Som jag förut i mina uppteckningar nämnt, var det i äldre tid mest barn och ungdom, som badade kallbad, Det var också de, som i stort sett lärde sig att simma. Men även dessa slutade i regel att bada kallbad, i varje fall ej så ofta, som i sin

ungdom. Övningen med simningen blev allt mindre och mindre och till slut upphörde den helt. Även i detta fall finnes det undantag. Det var de som tyckte att det var roligt att pröva på, om de glömt eller ej den konsten, som de en gång lärt sig. I stort sett betraktades i äldre tid kallbadandet för, att höra barn och ungdomen till. De simsätt, som i äldre tid förekom här på orten var, bröstsim och i någon mån ryggsim. Bröstsimmet var det mest dominerande. Det var detta simsätt, som man började att lära sig. Om lärde sig att simma ryggsim, ansågs detta för en mera avancerad konst. Både lekar och tävlingar förekom i samband med kallbad och simning. Tävlingarna får väl dock mest hänföras till vadhållning. Lekarna förekom givetvis mest bland barnen, men även av de mera vuxna ungdomarna. Vadhållning förekom också bland barnen, men ej så mycket, som bland den vuxna ungdomen. För mig ligger det närmast till hands, att omnämna de lekar, som jag själv, som barn var med om. Jag tror också att dessa lekar var vanliga bland barnen, såväl före, som efter min barndomstid. Vi brukade att se vem som kunde springa fortast i vattnet. I ån var detta ej så roligt eller lämpligt, men vi försökte det dock. I en långgrunn sjö var

var det däremot en omtyckt lek. Man satte då upp ett föremål i sjön och skulle springa dit för att se vem som kom först, andre o, s, v, sedan likadant därifrån och till stranden. I ån hade vi en lek som vi mycket tillämpade, det var att se vem, som kunde hoppa längst ut i ån från stranden räknat. Dessa hopp utmärkte vi med trästör, som vi satte ned i åbotten. Vi brukade också att öva oss med att dyka "jag tror att det rätta är att hänföra denna övning till lek. När vi började med detta hade vi en sten, som vi släppte ned på botten, som vi i tur och ordning sedan skulle ta upp, alltså från samma djup. När vi lärt oss att något kunna hålla oss under ^{vattnet} skulle vi prova vem, som kunde hålla sig där längst. Denna lek var ganska farlig ibland. Vi var många gånger envisa och dumdristiga och skulle försöka att vara bäst. Det hände många gånger att man blev nere så länge, att man tog in vatten. Detta mådde man ej så väl av och många fick vi kräkas. För övrigt hade vi många andra, mera vilda lekar för oss, såväl i vattnet, som på land. Vi brukade att brottas och kasta ikull varandra, både på land och i vatten. Vi kastade grus på varandra, såväl på stranden, som i från badplatsens botten. En omtyckt var att hoppa bock. Denna lek, som tillgår så

att en ställer sig i böjd ställning framåt och de som hoppar kommer springande och lägger händerna på dennes rygg och hoppar över honom. Denna lek tillämpade vi mycket även på andra lämpliga platser, men även på badstranden. Vi hoppade också bock, ut i vattnet, den som stod - detta var vårt uttryck om den som skulle stå i böjd ställning - stod vid vattenkanten och de som hoppade fick hoppa rakt ut i vattnet. Vi brukade också att samla småstenar och kastade dessa ut i vattnet, för att se vem som kunde kasta längst. Det var roligare att kasta sten i vattnet, än att göra detsamma på land. Vad som beträffar vår dykning "vem som kunde dyka längst" blev en kombinerad lek och tävlan, den försigick ofta under en viss vadhållning. Tävlan, jag vill dock kalla det för vadhållning, förekom också av den vuxna ungdomen. Det var vissa färdigheter inom simkonsten, uthållighet m, m, som en eller några, slog vad med en person eller flera om, att han eller de ej kunde eller orkade att utföra. Den som kunde simma över ån och tillbaks igen, ansågs i äldre tid och under mina barn och ungdomsår, för att vara god simmare. Detta att simma över ån, blev ofta en tävlan. Det var dock ingen tävlan i den bemärkelsen att det skulle ske på en viss tid, eller bästa

tid. Det gällde blott att vederbörande kunde simma över ån och tillbaks i gen. De första sådana försök tillämpades, när det ej var för många badande vid badplatsen, i händelse av ett misslyckande. De första gångerna ville den som gjorde försöket, ha en med sig, som han visste om att kunna det. Att simma över ån blev också ofta föremål för vadhållning. Det kunde vara så att en person sade sig ha simmat över ån och en annan misstänkte att han ej gjort det, utan bara skröt med detsamma. Då kunde det låta så här. Ja håller vad med dig om att du ej kan simma över, ja vad vågar du då, ja vågar det eller det. Så bestämdes vadet och vederbörande fick bevisa om han klarade sig eller ej. I en del av de insjöar, som fanns badplatser, kunde också finnas små öar och holmar. Dessa öar och holmar blev ofta föremål för ett mål, av de mera tränade och simkunniga. Ofta blev också dessa holmar föremål för vadhållning, om att kunna eller inte kunna simma dit. Detta blev ofta också föremål för många dumdristiga företag. Många överskattade sina krafter och simkunnighet. Jag har hört många berättelser om sådant. Per Johansson berättade om ett sådant äventyr, som han själv var med om i sin ungdom. Detta äventyr vill jag uppteckna, och de

de andra berättelserna om detta, som jag hört är i huvudsak lika. Per Johansson och en kamrat till honom "en sedermera känd riksdagsman vid namn Birger Pettersson" hade gått till en sjö för att bada. De beslutade sig för att simma till en holme, men som Per Johansson själv uttryckte det, vi missräkna oss illa på avståndet dit. Långt innan de nådde det hägrande målet, tröttnade Pers kamrat. Han sade till Per att han ej orka längre- ja måste ge upp- han ville vända tillbaka, trodde att han skulle komma till grundare vatten fortare med detta. Per uppmanade honom dock att försöka, du måste hålla ut, vi kan nå grundare ^{vatten} fortare åt holmen till, än tillbaks. Per kände att han skulle orka att klara sig själv, men ej att hjälpa sin kamrat. Till deras glädje och räddning kom de till grundare vatten innan de nådde holmen, så de kunde ställa sig på botten och vila. I regel var det vanligt, åtminstone innan de simmande kände sig säkra för dessa långsimningar ut till och dyl, att man hade en roddbåt med för säkerhets skull.

Badanläggningar.

Varken jag eller mina berättare känner till att några personer i

äldre tid, före vår egen, som har besökt något varmbadhus. Vad som gäller varmbadhus har jag mycket lite att berätta om, även vad som gäller mina berättare och min egen tid. Här inom Ö. Frölunda socker har alldrig funnits eller finns någon allmän badinrättning för varmbad. I Svenljunga 2, 1 mil härifrån och i en grannsocken Holsjunga 1, 2 mil härifrån, vet jag att det har funnits varmbadhus. Huruvida de ännu, sedan det finns tillgång i nästan varje bostadshus, till varmbad, fortsätter denna verksamhet eller ej, vet jag ej om.

Medicinska bad och hälsobad.

Före min eller mina berättares levnad, kan jag ej ge någon skild-
av eller om personer, som av hälsoskäl tagit några särskilda bad. Per Johansson berättar att det var vanligt i hans barn och ungdom att folk gick till en ort i Småland, som heter Villstad. Men han var ej säker om detta var en s, k, brunsort med hälsovatten att dricka eller det var för medicinska bad, som denna ort uppsöktes. Möjligheterna till att det var båda delarna, är väl heller ej utslutna. I början av 1900 talet och även i slutet av 1800talet

var det en del personer-fast det var blott troligen,ur den mer välsituerade klassen,som reste till Varberg för hälsobad. Vad dessa bad skulle ha rört sig om,kan jag ej ge någon upplysning om. Jag vill dock minnas mig hört talas om,att det i huvudsak skulle vara personer,som hade verk av skilda slag. Men troligt är väl att det också gällde sjukdomar av andra och skilda slag. Det var ju också någonting särskilt förnämt och fint,att vid denna tidsepok ha varit på en badort. En badort för hälsobad"gyttjebad"som heter Helsing och är belägen en 5,5 mil härifrån,har också varit ganska mycket besökt av folk denna orten. Hur gammal eller hur längesedan det är,som där bedrivets sådan verksamhet,vet jag ej. Men under min uppväxttid hörde jag omtalas om personer,som varit där. Dessa gyttjebad torde dock till största delen, varit avsedda för folk,som led av verk av olika slag. Jag kan dock ej ge någon närmare beskrivning av verksamheten där. 1930 eller 31 körde jag en person härifrån och dit. Han hade genom ett fall blivit nästan förlamad i ryggen och ett ben och även stel i kroppen för övrigt. För honom var det ingen hjälp med dessa gyttjebad,han var och förblev ett hopplöst fall. Hur det varit på denna kurort från början

har jag ingen kännedom om. När jag var där såg det ut, som vilket medelstort sjukhus, som helst. Verksamheten där är nu slut sedan rätt många år tillbaka. Sedan omkring 1950 är Göteborgs Stift eller kanske dess domkapitel ägare till denna anläggning. De bedriver där en folkhögskola, för kyrkligt sinnad ungdom. Jag är ej säker, om det blott är för kristligt sinnad ungdom, eller den även är öppen för andra.

I äldre tid förekom det också hälsobad i hemmen. Om detta har jag också fått mycket svaga upplysningar. I mina berättares hem, hade familjerna varit någorlunda friska och ej behövt att använda sig av dessa bad. Men både Per Jogansson och min moder vet om att sådant förekom. I stort sett var dessa hälsobad i hemmen avsedda för lindring och hjälp mot alla slag av värk och stelhet i kroppen. De huvudsakliga medikamenterna, som användes till dessa bad, var avkok av enris, som blandades med varmt vatten. Furoknopp användes dock troligen mera till detta ändamål. På de unga furornas ~~XXXXXXX~~ grenar, finns det knoppar, det var alltså dessa som användes till detta medicinska bruk. Något liknande detta har också fortsatts med i mera modern tid och även ordinerats av vissa

legimiterade läkare. Detta har jag en viss erfarenhet av själv. Sommaren 1925 fick jag en rätt elakartad muskelreumatism. Bland annat blev jag också ordinerad varma bad. Jag blev också rekommenderad att köpa något på apoteket—vad det var minnes jag ej nu—som skulle blandas i vattnet. Jag minnes dock att det var någon äldre som sade till mig, när vederbörande luktade på det samma. Det luktar luktar precis, som när dom förr i världen kokade furoknopp och använde till sådana här ändamål.

Badrum.

Vad som angår badrum får jag återigen anledning till att återkomma till de båda gårdarna Mölneby och Lerbäcksbyn. Dessa båda gårdar har jag förut i denna uppteckning nämnt, som de troligen enda som hade kallbadhus. Å Mölneby byggdes badrum 1894. Disponenten för det dåvarande Mölneby bolag, gifte sig det året. Det var i samband med renovering av den befintliga byggnaden, som badrum iordningställdes. Om detta har en förutvarande gårdssmed därstädes berättat för mig. Hur vattenuppvärmningen från första början skett var han ej alldeles säker, men trodde att det varit likadant från

från början, som under den tid, som han kunde minnas det. Vattenuppvärmningen skedde från köksspisen. Köksspisen var en stor bolinderspis. I denna spis var inmonterade slingor av kopparrör och i dessa slingor uppvärmdes alltså vattnet. En sådan spis var redan vid tillverkningen avsedd för vattenuppvärmning. Från denna spis var det rörledningar till badkaret och badrummet. Kallvattnet var i en cistern på andra våning. När varmvatten tappades, rann alltså kallvattnet självt ned i uppvärmningsanordningen och genom detta blev det självtryck på varmvattnet. Den första tiden torde vattnet medelst handpump, ha pumpats upp i cisternen, senare tillförts den från vattenledning. I samband med detta vill jag också nämna, att Mölneby var denna ortens och också troligen på många mils omkrets modernaste gård på denna tid. Orsaken till detta var nog i första hand disponentens fru. Trots sin ungdom, hon var blott 18 år, när hon gifte sig var hon dock mogen för det nyare i tiden, på de flesta områden. Hon sökte sitt sällskap, bland den tidens toppar inom societeten. Efter den tidens förhållanden, reste hon också mycket utomlands. Vad hon där såg av tidens utveckling och likaså här i Sverige, ville hon så långt som möjligt omsätta i sitt eget hem

är
på Mølneby. Denna fru, hon är död nu, sedan några tillbaka, blev sedermera författarinna. Hon har skrivet böckerna "Vi på Hamre". "Vägen till Hamre". Och någon mera, som jag ej minnes titlarna till. Vägen till Hamre, var en mera självbiografisk roman. Det är Mølneby, som är Hamre i hennes böcker.

När familjen Dahl på Lerbäcksbyn skaffade sig badrum, kam jag ej exakt ange. När min moder flyttade dit 1897 fanns detsamma. Detta badrum fanns dock ej i deras bostad, som jag förut upptecknat, bedrevs å denna gård en hemvävnadsrörelse. Till denna rörelse hörde ett färgeri. Det var i detta färgeris källarvåning, som familjen Dahl hade anordnat ett badrum. Till detta badrum fanns ej rinnande vatten. Vatten värmdes i ett brygghus. Brygghuset skilde sig blott med en vägg från badrummet. Värmen till ~~brygghuset~~ badrummet fick man också från brygghuset genom att öppna dörren mellan dessa båda rum. Dessa båda gårdar, som jag har upptecknat angående badrum, och personerna i samband med dessa, är med all säkerhet, i varje fall vad jag har kunnat skaffa upplysning om, de första här på orten, som skaffat sig badrum. Alderdomshemmet här i Ö. Frölunda, som i ordningställdes 1915 och som är samma byggnad, som det av mig nämnda färgeriet

på Lerbäcksbyn, torde sedan efter de förut nämnda, ha varit först här på platsen. Till ålderdomshemmet fick också allmänheten tillträde till badrummet, mot erläggande av betalning. Det torde dock ej i någon nämnvärd grad, vad jag har kännedom, utnyttjas av många fler än de, som av hälsoskäl badade där. Ålderdomshemmet här-det är nämligen detsamma ännu i dag-ligger geografisk sett ganska illa beläget. Det är 3 k,m, från kyrkbyn här, och är ~~NÄR~~ ej någon nämnvärd bebyggelse i dess närhet. Detta torde mycket vara orsaken till att det var lite frekventerat med badgäster den tid, som ej allmänheten, liksom nu, i stort sett har tillgång till detsamma i hemmen. Det var i slutet på 30 talet, som det började att byggas badrum här på orten. Det gäller såväl nyuppförda, som sedan dess renoverade bostadshus. Riktigt allmänt har det dock ej varit förrän efter krigsåren. På de enskilt liggande bostadsställena och gårdarna har det varit svårt att lösa vattenfrågan. Där som funnits brunnar med god tillgång av vatten, har det medelst hydrofonanläggning gått bra med detsamma. Men för de som själva måst ordna och bekosta djupborrningar och med egen pump och hydronanläggning, blev det ganska så dyrbart. Här i kyrkbyn är vatten och

evloppsfrågan ordnad sedan ett tiotal år tillbaka. Innan dess var det två vanliga brunnar med hydrofonaanläggningar, som skulle förse byn med ~~XXXXXX~~ vatten. Men det visade sig, att när det efter kriget blev allt fler och fler, som byggde badrum, såväl i nya hus, som i gamla, räckte ej vattnet till. Det var ej endast badrummen, som orsakade detta, utan i lika hög grad v, c, biltvätt, bevattningsanordningar i trädgårdar, m, m.

Med detta har jag försökt att besvara frågelista 159 så gott som jag med mina berättares hjälp har kunnat. I stort sett torde det också vara så, som förhållandena varit varit här på orten i äldre tid, mellantiden och fram till i dag. Jag har i vissa fall i dessa uppteckningar gjort antydning om, att det troligen har funnits enskilda personer, kanske familjer, som i sina badvanor i äldre tid, har avviket, från de mera allmänna. Men så är det väl på alla områden och detta är saker, som det voro roligt att få upplysningar om, men det är också ganska svårt att erhålla desamma.